

Értelmiség – keresztes háborúk után

Arra persze már az elején mérget lehetett venni, hogy a legtöbbet emlegetett név a Julien Bendáé lesz majd. Hosszú ideje, hogy értelmiségi konferenciákon ennek a francia entellektüelnek a neve szinte valamennyi vitázó zászlajára fel van írva.

Plesu kérdései

Benda 1927-ben jelentette meg híres könyvét, Az írástudók árulását. Ebben a szerző a francia és általában a nyugat-európai értelmiséget perli, amiért elfordult a felvilágosodás eszméitől és szembeszegült a racionalitással, a haladással, a demokráciával. A húszas évek végén ez a támadás elsősorban azok ellen a jobboldali gondolkodók ellen irányult, akik a morállal és a demokráciával szemben a politikumot és a rendet eszményítették, s a háború iránti csodálatukat az egyes emberrel szembeni közönyükkel párosították. Majd húsz év múlva, 1946-ban jelentette meg Benda könyvének új kiadását. Ekkor azonban, a háború befejezte, a fasizmus leverése után már a kommunista értelmiséggel való vita a fő cél, ha úgy tetszik, az értelmiség baloldali árulásának leleplezése. Az értelmiségi morál és politika között című, háromnapos budapesti konferenciának már az első napján, az első megnyilvánulásban elhangzott Benda neve.

Andrei Plesu, az 1989-es forradalom utáni első román kormány egykori minisztere vezette a találkozó első vitáját, amelynek az értelmiség és a hatalom viszonya volt a témája. Nos, ez a kiváló bukaresti entellektüel (de jó lenne néha elgondolkodni rajta, mit is jelent a mi „balkáni” fogalmunk), aki ma lapszerkesztő, kultúraszervező meg sok egyéb, hozta be a képhe először Bendát. És érthető módon, hisz azon töprengett, mi is az értelmiség, továbbá, hogy itt és most mi is a feladata. Vagyis jó fél évtizeddel a kommunizmus veresége után mi az értelmiség teendője. Most, hogy demokráciában élünk, hogy nincsen megnevezhető zsarnok, vajon nem fenyegeti mégis az értelmiséget az a veszély, hogy valamiképp áruló lesz.

Megjegyzendő, a budapesti Francia Intézet, a Collegium Budapest és a Magyar Lettre Internationale című lap által március 21–23. között rendezett találkozón elsősorban hajdani kelet-európai ellenzéki értelmiségiak vettek részt. Akik közül némelyek 1989 után politikai szerepet vállaltak. Ilyen szempontból érdekes a magyar szereplők névsora: Demszky Gábor, Eörsi István, Heller Ágnes, Konrád György, Magyar Bálint, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály.

A végig terítéken lévő egyik alapkérdés – értelmiség és politika viszonya ma – szempontjából talán tőlük hallottuk a legfigyelemreméltóbb megállapításokat.

Kísérletek a válaszra

Vajda Mihály filozófus egyebek között arról beszélt, hogy jelenleg azért van nehéz helyzetben, mert egykori ellenzéki értelmiségi barátai közül többen aktív politikusok. Így aztán zavarban lenne, ha megkérdenék tőle, kik ma a másként gondolkodók. De vajon feltétlenül azért száll-e be valaki a politikába, mert vágyik a hatalomra – töprengt Vajda. Nem. Hanem mert valamilyen problémát meg akar oldani. A kérdés tehát ma nem így tételződik: értelmiségi vagy politikus? Hiszen ez nem erkölcsi kérdés. Egyszerűen arról van szó, hogy van olyan értelmiségi, aki képes arra, hogy politikai szereplő legyen, és van olyan, aki nem.

Ugyanerről a témáról egy másik vitablokkban, Vajdától teljesen függetlenül tűnődött Magyar Bálint. Először arról beszélt, mennyire eltérő dolog volt Magyarországon másként gondolkodónak lenni, mint Romániában vagy Csehszlovákiában. Felidézte, hogy amikor an-

nak idején Amerikában szociológiai kutatómunkájáról beszélt, partnerei még irigykedtek is rá, hogy nem kellett oktatnia, mert nekik csak óráik leadása után jutott idejük a tudományra. A rendszerváltozás után persze óriási dilemmát jelentett a kérdés megválaszolása: mik legyünk, politikusok-e vagy értelmiségi? S hogy döntése milyen következményekkel járt, azt most, miniszterként érzi igazán. Amikor időről időre megint előkerül a kérdés: vajon nem követett-e el árulást azokkal szemben, akik nem léptek politikai pályára? Magyar Bálint elmondta, miniszterként azt tapasztalja, hogy sok értelmiségi barátja tőle mint politikustól nem politikai eredményt, nem a lehető legjobb kompromisszumot várja, hanem bizonyos szimbólumok képviselőjét. Felidézte az 1994-es választásokat, amikor a koalíció kérdése napirendre került. Az SZDSZ szavazóinak nyolcvanhat százaléka a koalíció mellett foglalt állást. Ennek pedig engedelmessé kellett. „Nincs jogunk a kérdéseket úgy feltenni, ahogyan azelőtt” – vélekedett Magyar Bálint.

Szerep, felelősség

Nehéz lenne akár csak vázlatosan is beszámolni arról, hogy mi történt a három nap alatt. Egy felszólalásra azonban kötelességünk kitérni. A Peter Vodopivecéről van szó. A kiváló szlovén történész, aki óriási életrajzot írt Joszip Broz Titóról, értelemszerűen a jugoszláv helyzetről beszélt. Elmondta, hogy az egykori föderáció helyén egészen más gondok vannak, mint Kelet-Európa békésebb részein. Úgy véli, a háború megmutatta, hogy az értelmiség rendkívül negatív szerepet képes játszani egy-egy történelmi sorsforduló idején. Jugoszláviában a háború nem politikai és főként nem katonai, hanem értelmiségi háborúként kezdődött. Noha Belgrádnak kifejezetten kozmopolita légköre volt a háborút megelőző évtizedekben, azok a politikai mozgalmak, amelyek 1987–88-ban bukkantak fel, roppant erős ösztönzést kaptak a szerb értelmiségtől, Csakis értelmiségi támogatással történhetett, hogy a belgrádi televízió azt hirdesse: a horvátok genetikailag hajlamosak a népirtásra. A szerb nacionalizmus megosztotta az értelmiséget, de a többséget végül is magával ragadta. A horvát értelmiség is rendkívül megosztott volt a nacionalizmus kérdésében. A szlovén értelmiség többsége még 1991-ben is a kompromisszum pártján volt. Miután a „jugoszláv” fegyveres erő fellépett Szlovénia ellen, ez a kompromisszumkészség eltűnt. Következtetés: nem az egyszerű paraszt találta ki a nacionalizmust. Mint ahogy a nemzetiszocializmust, a kommunizmust sem. Az értelmiségnek tehát nincs oka saját küldetésével kapcsolatban semmiféle eufóriára.

Úgy tetszik, nagyon tudatában voltak ennek a találkozó résztvevői. Akiknek parádés névsora a lengyel Michniktól az orosz Kovaljovig, a cseh kulturális miniszter Pavel Tigridtől a kelet-európai másként gondolkodók régi barátjáig, a francia Finkielkrautig terjed. Aki az értelmiségnek a kommunizmus utáni depressziójáról, melankóliájáról értekezett. Amely, mint mondotta, mind nyugaton, mind keleten jól látható. Mert úgy tetszik, az értelmiségnek a fasizmus, majd a kommunizmus ellen viselt keresztes háborúja után nincs méltó ellenfele. Pedig ez nincs így. Fukuyama elemzése felszínes a „történelem végéről”. Itt van előttünk a ma, a modernitás története, amely olyan kihívásokkal szolgál, amilyen az egyre tömegesebb munkanélküliség. Nincs ma szörnyűbb veszély, mint az embernek a munkától való „megszabadulása”. Óriási az értelmiség felelőssége: képes-e erre és a többi világproblémára választ adni.

Hovanyecz László